

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Gutgesell Dávid iskolakönyv-kiadványai Bártfán 1579-ig. RUDOLF császár 1579. február 8-án Prágában kelt s egész Magyarországra szóló parancsával eltiltja a császári engedély nélkül felállított nyomdák működését. Bártfa városa tudomásul veszi a parancsot, ugyanakkor azonban arra kéri a császárt, hogy GUTGESELL DÁVID Bártfán működő nyomdája részére adja meg most a szükséges kiváltságot. Kérését azzal támogatja, hogy

„hunc Davidem typographum hactenus non modo nullum haereticum libellum impressisse, id enim a nobis ipsi severe est vetitum, sed vix unum atque alterum libellum theologicum absque parvulum nuda tantum verba scripturae sacrae continentem absque syllogismis et argumentis et absque invectivis in hanc vel aliam religionis opinionem typis in lucem dedisse.

Tota enim eius typographia occupata hucusque fuit circa libellos scholasticales, ut sunt

Donatus, — compendia grammatica, sententiae de moribus — (calendaria) — dicta illustrium virorum, in quorum Catalogo etiam recensentur Apophtegmata Friderici 3. et Maximiliani I praestantissimorum imperatorum et maiorum moderni imperatoris nostri domini clementissimi.“

„Horum autem — folytatja tovább a kérvény — et huius generis librorum editio et tractatio admodum necessaria est in hac civitate Bartphensi, cincta undequaque barbarica natione ruthena“

— és felhossa, hogy a város nem bízhatja magát se külföldi könyvek behozatalára, se idegen emberekre, mikor politikai vagy egyéb vonatkozásban felmerülő ügyeit kell elintéznie. Ezért kell nyomdának és iskolának lennie a városban.¹

A szintén 1579 elejéről származó előterjesztésben felsorolt és általánosságban érintett kiadványok közül SZABÓ KÁROLY mindössze kettőt ismer. Az egyik KULCSÁR GYÖRGY *Postilla*-ja (I. 150.), a másik GOGREFF MENTO: *Glaube Bekenntnis und Lehre*-je (II. 150.), ha ugyan ez a kettő az előterjesztés megtételekor már megjelent. GUTGESELL iskolakönyv-kiadványai közül HELMBOLDUS L. „*Monosticha veteris et novi testamenti*“ című műve (II. 298.) ismerhető fel a jelentés ama

¹ Országos Levéltár. Kam. Benignae resolutiones, 1579. febr. 16.

szavaiban, hogy egyes kiadványai tisztán szentírási idézeteket sorakoztatnak egymás mellé, — ez a keltezetlen munka tehát 1578-ban jelenhetett meg.

A többi első kiadványait eddig cím szerint sem ismertük.

Maguk a művek természetesen nem ismeretlenek, mert valószínűleg kivétel nélkül utánn nyomások s eredetiség gyanújával legfeljebb az utolsó illethető.

DONATUSnak pl. három kolozsvári kiadása ismeretes 1579 előtt (II. 56, 95, 312), a „*Sententiae de moribus*“ az lehet, amit HONTERUS adott ki Brassóban, 1539-ben (II. 18, 19.), a grammatikai kompendiumok pedig alighanem MELANCHTON latin (és görög) grammatikai munkái (II. 71, 305, 389—306.), de egyik lehet HONTERUS JÁNOS *Compendium Grammatices Latinae*-ja (II. 12, 103, 140.) és KÁROLI PÉTER *Grammatica Graeca*-ja (II. 109.) vagy WAGNER BÁLINT *Compendium Grammatices Graecae*-je (II. 119.) is.

A többi kiadványai egyelőre ismeretlenek. Sem a naptáraiból nem maradt példány,² sem a „*Dicta illustrorum virorum*“²-ról nem tudjuk egyelőre, miféle könyv lehetett, mert későbbi kiadásával nem találkozunk.

A város bölcsen hallgat arról, hogy GUTGESELL DÁVID evangélikus könyveket is nyomtat s inkább segítségére siet azzal, hogy szigorúan ellenőrzi a kiadványait, ami azt mutatja, hogy kialakult szokás alapján a cenzúrának két hatósága van: az egyik a város, illetve általában a helyi hatóság, a másik az uralkodó.

Másrészről tanulságos ez a beadvány abból a szempontból, hogy milyen könyvek voltak a XVI. század második felében egy magyar felvidéki város kenyércikkei. Persze, ezek az iskolai vagy mindennapi használatra szánt könyvek megsemmisültek. GUTGESELL DÁVID hat itt említett kiadványából a RMK. csak egyet ismer s két más olyat jegyez fel, amelyet a jegyzék csak általánosságban említ.

SZIMONIDESZ LAJOS.

Ungarische Oekonomische Zeitung — a legrégebb magyar gazdasági szaklap. Az egyik régi, pesti hírlap, a *Neuer Kurier* tartotta fenn híradásaiban az *Ungarische Oekonomische Zeitung* nevét és

² Annyit azonban EMBER PÁL egyháztörténetéből tudunk róla, hogy ez lehetett SLOVACIUS PÉTER krakkói akadémiai asztrológusnak a kassai dél-körre kiszámított gregoriánus-kalendárium, aminek a behozatala ellen a reformátusok tíz éven át hadakoztak s még az 1591. február 10-én tartott nagykárolyi zsinaton is nyilatkozatot adtak ki ellene. (EMBER PÁL): *Historia ecclesiae ref. in Hungaria et Transylvania*, ed. ADOLPHUS LAMPE, 1728, 331—332. l.)

ennek alapján TRÓCSÁNYI ZOLTÁN egy ízben már megkísérelte ezt a régi szakfolyóiratunkat felkutatni.¹ Fáradozása nem járt sikerrel, mert mindezideig nem került elő belőle egyetlenegy példány sem. Utóbb DEZSÉNYI BÉLA foglalkozott vele s ő már feltételezte, hogy az *Oekonomische Zeitung* „még magyar nyelvű is lehetne“;² de mivel a *Neuer Kurier* jelentésén kívül más bizonyíték nem támogatta a feltevését, legújabbán megjelent hírlapi bibliográfiájában az *Oekonomische Zeitungot* a kétes, hiteles adatokat nélkülöző hírlapok közé sorozta.³ Ezen sorok írója egy ízben már foglalkozott a kérdéssel s akkor megállapította, hogy 1789 július közepén valóban megjelent egy szám az *Oekonomische Zeitungból*, de ezt a *Neuer Kurier* hamarosan megszünt mellékletének tartotta.⁴

Most a levéltárból előkerült ennek a gazdasági újságnak az engedélyokirata, s ennek alapján véglegesen el lehet dönteni a kérdést.⁵ Eszerint SZABÓ SÁNDOR 1787. február 4-én kérvénnyel fordult az uralkodóhoz és benne kizárólagos privilégiumot kért egy gazdasági magyar újság — a német nyelvű kérvényben: *Oekonomische Ungarische Zeitung* — Pozsonyban való szerkesztésére és kiadására. Kérelmét kellőképpen megindokolta. Előadta, hogy a magyar mezőgazdaság az ország nem kis kárára nagyon hátramaradott, tehát hasznos szolgáltatokat tehetne egy olyan újság, amely gyakorlati tanácsokat és kísérleteket közölne, amint azt a külföldi lapok teszik. Mivel pedig a „tulajdonképeni magyar teszi az ország lakosságának legnagyobb részét“,⁶ túlnyomólag földműveléssel foglalkozik s a leggazdagabb földek birtokában áll, tehát elsősorban őt kell gazdaságilag kiművelni; ez pedig csak úgy lehet eredményes, ha az oktatást anyanyelvén kapja. A továbbiakban a felvilágosodásra, a kor csodás erejű jelszavára hivatkozik SZABÓ SÁNDOR: „A legmagasabb hely kívánsága úgyis abban áll — írja —, hogy a felvilágosodás és a tudomány minden felé elterjedjen“ s a gazdasági oktatás már csak azért is kívánatos lenne, „mert ezáltal a magyar eddigi lustaságából (Trägheit), amelyben bizonyára

¹ TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Ki látta az Ungrische Oekonomische Zeitungot? MKSzle, 1939. 312. l.

² DEZSÉNYI BÉLA: Legrégibb hírlapjaink életrajzához. MKSzle, 1940. 359. l.

³ DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlapirodalom első százada. Budapest, 1941. 57. l.

⁴ KÓSA JÁNOS: A Neuer Kurier története. MKSzle, 1941. 156. l.

⁵ Helyt. tan. Rev. libr. 1787, f. 2., p. 19—20 az Országos Levéltárban.

⁶ „Der eigentliche Ungar macht den meisten Theil des Landes-Bewohner Ungarns aus“, mondja s érdekesen világítja meg vele a magyarok ébredő nemzetiségi tudatát.

csak a tudatlanság bűnös, el lehetne vonni és szorgalomra, buzgóságra lehetne serkentenii a házi és mezei gazdaságban“. Mindaz, ami idegen nyelven jelenik meg, holt anyag a magyarnak; mivel pedig nincs magyar gazdasági újság s a hírlapoknak versenyt nem támasztana, tehát semmi olyan szempontot nem lehet felhozni, ami az engedély kiadását megátolhatná.

A magyar kancellária is meghajolt SZABÓ SÁNDOR érvelése előtt és még 1787. február havában megadta az engedélyt a magyarnyelvű gazdasági újság kiadására. A szerkesztőnek, az engedély kézhezvétele után, még bizonyára egy s más nehézséget kellett legyőznie, ezért jelent meg lapja több mint két év múlva, csupán 1789 közepén; de az ilyen lassúság a régi hírlapoknál nem volt éppen szokatlan dolog. Úgy látszik, hogy a gazdasági újság az első számon túl nem jutott.⁷

Az *Ungarische Oekonomische Zeitung* tehát magyar nyelven jelent meg s benne a legelső magyar gazdasági szaklapot tisztelhetjük. Hiszen PETHE FERENCNEK a *Magyar Ujságja (Gazdaságot Tzélzó Ujságja)*, amit SZILY KÁLMÁN óta az első magyar gazdasági folyóiratnak tartanak, csupán 1796-ban indult, igaz, hogy hosszabb ideig élt, mint SZABÓ kezdeményezése.

SZABÓ SÁNDORRÓL, a szerkesztőről semmit sem árul el az engedélyokirat. SZINNYEI azonban annyit felemlít róla, hogy mint fiatalember, közreműködött PETHE *Magyar Ujságjának*, tehát az időrendben második magyar gazdasági szakfolyóiratnak a megteremtésében.⁸

A magyar hírlapok között és a magyar cím alatt keresve, remélhetőleg még előkerül az *Ungarische Oekonomische Zeitung*, az első magyar gazdasági lap.*

KÓSA JÁNOS.

Hírlapjaink példányszáma száz évvel ezelőtt. Sem a multben, sem a jelenben nem könnyű a hírlapok példányszámának megállapítása. Régebben, amikor még fukar kézzel osztogatott kiváltság volt az újság kiadási joga, a kiadók arra hivatkoztak, hogy kevesen veszik a lapot: így akarták meghiúsítani egy-egy konkurrens újság

⁷ Neuer Kurier, 1789, 648. és 708. l. Említett tanulmányomban (MKSzle, 1941. 156. l.) azt hittem, hogy a gazdasági újság szerkesztője SZACSVAY SÁNDOR, a Magyar Kurír szerkesztője volt. A fentebbiek alapján nyilvánvaló, hogy a Neuer Kuriernak a „pozsonyi magyar szerkesztőről“ szóló híre nem SZACSVAYra, hanem SZABÓ SÁNDORra vonatkozik.

⁸ SZINNYEI (Magyar írók, XIII. 266—7. l.) a Magyar Kurírra hivatkozva közli ezt, de a Magyar Kurír 1796-i folyamában nem találtuk említve SZABÓ SÁNDOR nevét. A továbbiakban SZINNYEI egyik régebben megjelent cikkére utal (Vasárnapi Ujság, 1862, 391—2. és 404—5. l.), ahol azonban SZABÓ SÁNDOR neve nem fordul elő.

engedélyezését. Amióta a korlátok leomlottak az új lapalapítások előtt, az ellenkező irányba fordult a kiadók igyekezete: minél több olvasó kimutatása a cél most már, mert ez a bizonyítéka a lap elterjedtségének és ez vonzza az új olvasókat, főleg pedig a hirdetőket. Hogy a hirdetők megfelelő tájékoztatást nyerjenek a lap elterjedése s így közvetve hirdetéseinek értéke felől, némely országban (például Svájcban) állandó önkéntes ellenőrzésnek vetik alá magukat az újságok példányszámukat illetőleg. Nálunk a postán szállított újságok száma szolgálhat a példányszámstatisztika alapjául; persze ebből manapság éppen a legelterjedtebb fővárosi lapok közönségére nehéz volna következtetni, mert a fővárosban a kiadóhivatalok saját küldöncük útján gondoskodnak a lap szétosztásáról, nem is szólva arról, hogy a példányok legtekintélyesebb részét a rikkancs juttatja el percek alatt a nagyvárosi utcák olvasótömegéhez.

Már száz évvel ezelőtt is a fővárosiak tették ki az újságok olvasóközönségének tekintélyes részét. Tudjuk például, hogy a rosszul szerkesztett *Nemzeti Ujságból* 1848. március 16-án néhány óra alatt 700 példányt adtak el Pesten, mert ez a lap közölte elsőnek a forradalom híreit, meg a nemzet 12 pontba foglalt kívánságait; néhány héttel később pedig megindult az első „körúti” lap, a *Márczius Tizenötödike*. De ebben az időben az élénk megyei élet tekintélyes vidéki olvasótábort is biztosított minden újságnak s így nem érdektelen megtudnunk, hogy míg 1842 novemberében 9551 példányban küldték szét a lapokat a pesti postán, addig 1848 augusztusában már naponta 15.000 lappéldány került a postára, míg ugyanazon év decemberében 19.478 példányt szállított a posta vidékre.¹ 1848 novemberében írja a *Kossuth Hírlapja*:² „A pesti postán következő mennyiségű példányok küldetnek szét a budapesti hírlapokból: A Pesti Hírlapból 2554, a Nemzetiből 795, a Pester Zeitungból 2811, a Radikál Lapból 255, a Divatlap és Nemzetörből 395, az Életképekből 431, a Dongóból 82, a Magyar Gazdából 130, a Márczius Tizenötödikéből 733, Munkások Ujságából 738, a Magyar Népbarátból 2710, a Tót Népbarátból 534, az Oláh Népbarátból 596, a Német Népbarátból 80, az Oppositionból 275, az Orvosi Tárból 170, a Protestáns Lapból 316, a Reformból 87, a Religió és Nevelésből 911, a Szerb Néplapból 275, az Ungarból 696, a Katholikus Néplapból 1399, a Kossuth Hírlapjából 4214. Összesen 21.487.”

De hozzátesszi forrásunk, hogy ebben a számban nincsenek benne azon példányok, amelyek „a két városban széthordatnak”, „mivel

¹ FIRTINGER KÁROLY: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Budapest, 1900. 141. l.

² 122. sz. Id. FIRTINGER, u. o.

ebből minden szerkesztőség titkot csinál". A *Kossuth Hírlapjából* — saját állítása szerint — 763 példányt adnak el naponta Pesten és Budán. „Ezt összeadva a postán szétküldeni szokottak számával, van összesen 4977 előfizetők. Ehhez adva a tiszteletpéldányokat, lapunkból naponként 5153 küldetik szét.“ Nem ismeri a *Kossuth Hírlapja* a Budán megjelenő lapok postai adatait: a cikkíró hallomása szerint a *Közlönynek* 3000, a *Figyelmezőnek* 400 előfizetője van, az *Ofner Zeitung*éit pedig nem lehet tudni.

A szabadságharc sajtójának legjellemzőbb és legvirágzóbb idejéről ad képet ez az összeállítás. Egyébként, mint ismeretes, a magyar lapok összes száma 1848-ban és 1849-ben 86 volt, az 1847-ben fennállott 33-mal szemben; volt továbbá 71 német, 9 tót, 7 szerb, 3 horvát, 5 román lap. Érdekes ez adatok mellé állítani a *Hasznos Mulatságok* 1840-i évfolyamának értesülését,³ amely szerint ebben az évben Pesten és Budán mindössze 2—2 hírlap jelent meg, a magyarnyelvű folyóiratok összes száma pedig 3 volt. Az összmonarchia politikai hírlapjainak száma a tudósítás szerint 36, amelyek közül 2 Bécsben, 2 Pesten, 2 Budán, 2 Pozsonyban, 2 Velencében, 2 Prágában, 2 Lembergben, 2 Zágrábban, 1 Kolozsvárott, 1 Brassóban, 1 Koronában (?), 1 Innsbruckban, 1 Brünben, 1 Graetzben (!), 1 Klagenfurtban, 1 Laibachban, 1 Linzben, 1 Salzburgban, 1 Troppauban, 1 Comóban, 1 Cremonában, 1 Milanóban, 1 Mantauban, 1 Páviában, 1 Veronában, 1 Zárában, 1 Triestben és 1 Roveredóban (!) jelent meg. Ezek közül 16 német, 11 olasz, 5 magyar, 1 lengyel, 1 cseh, 1 „illyr“, 1 oláh. E statisztika szerint a mindössze 4 hírlapból⁴ álló pest-budai politikai sajtó a birodalom többi városaihoz képest nem állt éppen kedvezőtlen helyen. „Nem politikai journal“ ugyanakkor 45 német, 38 olasz, 4 cseh, 3 magyar, 3 lengyel, 1 francia, 1 latin és 1 szerb volt az osztrák-magyar birodalomban. Megjelent 27 folyóirat Milanóban, 24 Bécsben, 11 Prágában, 9 Pesten, 4 Velencében, 4 Lembergben, 3 Triestben, 2 Brünben, 2 Laibachban, 1 Budán, 1 Graetzben, 1 Klagenfurtban, 1 Innsbruckban, 1 Linzben, 1 Salzburgban, 1 Páduában, 1 Veronában, 1 Tridentben, 1 Páviában, összesen 96. — Ha e statisztika mindössze 3 magyar folyóiratról tud, ahhoz meg kell jegyeznünk, hogy a hírlapok mellékleteit (Társalkodó, Századunk, Hasznos Mulatságok) nyilván sem a hírlapok, sem a folyóiratok közé nem sorolja s így számadataikat is figyelmen kívül hagyja. A magyar és a német folyóiratok viszonylagos száma azonban helyesen mutatja a német

³ Folyóiratok száma az ausztriai birodalomban. 1840. január 29. 9. sz.

⁴ E négy hírlap kétségkívül a Jelenkor, a Nemzeti Ujság, a Sürgöny és a Vereinigte Ofner und Pester Zeitung.

divat- és irodalmi lapok még egyre tartó túlsúlyát a magyarnyelvűek fölött.

A hírlapstatisztikák általában — a bevezetőben vázolt nehézségek miatt — viszonylagos értékűek. Ha a megjelent újságok és azok példányainak száma nem is állapítható meg belőlük kétséget kizáró módon, egy-egy lap viszonylagos elterjedésére, vagy egy-egy város fejlettebb hírlapkulturájára következtethetünk belőlük. Egy-egy hírlap olvasóinak száma alig lesz valaha is pontosan megállapítható, de a hírlapolvasó közönségről, valamint a kor sajtóviszonyairól eléggé megbízható képet ad a különböző helyekről nyert számadatok egybevetése.

Így a negyvenes évekre vonatkozó néhány statisztikai adatunk is akkor lesz megfelelően értékelhető, ha melléjük állítjuk az ugyanebben az időben megjelenő párizsi lapok statisztikáját, amelyet szintén a Hasznos Mulatságok⁵ közöl.

Ez összeállítás szerint a Moniteur 2000, a Journal des Débats 9000, a Constitutionnel 7000, a Courrier Français 4500, a Commerce 2500, a Journal de Paris 1500, a Journal Général 1500, a Presse 14.000, a Siècle 23.600, a Temps 4500, a Quotidienne 5000, a France 2000, az Univers 1000, a Gazette de France 7000, a Messager 2000, a Nouvelliste 2000—3000, a Charivari 1500, a Corsaire 1000 példányt ad ki naponta. A „nagy hírlapok“ napi 90.000 példánya közül 80.000 az „oppositio“ eszméit hirdeti...

Az osztrák-magyar viszonyokkal szembeállítva a párizsi lapok statisztikája nemcsak a fejlettebb sajtókultúrát, hanem a korlátok közé nem szorított hírlapkiadás szabad s néha talán túlzottnak látszó vállalkozó kedvét is mutatja. Valóban Ausztria és Magyarország sajtója csak a XIX. század második felében éri utól — legalább is a számadatok tükrében — a nyugati országok sajtóját.

DEZSÉNYI BÉLA.

Régi papirosok és kötések restaurálása. Az Országos Széchényi Könyvtárban már közel másfél éve folynak rendszeres régi könyv- és könyvkötésrestaurálási munkálatok.

Az ezirányú munkálatok kezdetekor különösen a régi nyomtatványok részben megcsönkult vagy tönkrement lapjainak a restaurálási módszereit tanulmányoztam különböző csonka könyvlapokon. Később azután fokozatosan a régi könyvkötések restaurálását és korhű kötések tervezését és kötését is a munkaprogrammba vettük.

A fentemlített munkálatok tökéletes elvégzéséhez azonban jól felszerelt, minden szükséges eszközzel rendelkező laboratóriumra van szükség. Különböző műszerekre, vegyszerekre, fűrésztűtálakra, pré-

⁵ 1840 ápr. 8. 29. sz.

sekre, stb. Ilyen laboratóriummal az Országos Széchényi Könyvtár nem rendelkezik, de remény van rá, hogy majd sor kerül egy ilyen laboratórium felszerelésére. Addig is az eddig beszerzett műszerekkel és vegyszerekkel, valamint a házi könyvkötészet kevésbé alkalmas felszerelésével restaurálunk, hogy az így szerzett tapasztalatokat majd a létesítendő laboratórium berendezésénél figyelembevegyük.

A könyvek restaurálásánál mindig szem előtt tartjuk azt az általános könyvtári irányelvet, hogy régi könyvet (kötést, könyvlapok csonkultságát) restauráljunk a legtökéletesebben, ahogy csak lehet, de sohasem úgy, hogy ne lehessen megállapítani, mi a restaurált rész a könyvön, mert a mai technikai eszközökkel teljesen észrevehetetlen pótlásokat és restaurálásokat is lehet végezni. Különösen szövegrészt vagy rajzokat ne pótoljunk, vagy rajzoljunk a restaurált részen.

A restauráláson mindig meg lehessen látni, hogy a kötésnek vagy a lapoknak melyik része kiegészítés, továbbá a restaurálás évét, a restaurátor nevét apró betűkkel lehetőleg a könyv első táblájának a belső oldalára alul jegyezzük be, ezen bejegyzéssel a könyv történetére vonatkozólag a későbbi kor kutatóinak biztos adatot nyújtunk.

Az eddig restaurált 28 darab kódex és régi könyv közül egy régi magyar könyv restaurálását ismertetem, melynek korhű, de új kötése is a restaurálás alkalmával készült.

A csonka könyvlapok restaurálásának az egyik módja, ha a könyvlapok elég jó állapotban vannak és nem nagyon foltosak, piszkosak, hanem csak szúrágta sarkok vagy kisebb részek hiányzanak, vagy az ívhajtásnál vannak elszakadva, az úgynevezett száraz módszer.

Az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteményében lévő App. 1597, 1602. jelzetű, TEMESVÁRI PELBÁRT: *Sermones és Stellarium* című régi magyar nyomtatványa lapokra szakadva, csonka sarkokkal és egyéb hiányokkal került a kezembe restaurálás végett. A lapok nagy részén sarkok vagy egyéb részek hiányoztak, de a papirosanyag maga elég jó állapotban volt. Az így különálló lapokból aztán restaurálással leveleket, majd íveket csináltam, mégpedig úgy, hogy a csonka könyvlapokhoz megfelelő színű és hasonló minőségű papírból a hiányzó részeket kipótoltam a következőképen. A csonka részek széleit éles késsel leorvasztottam, a hiányzó részeknek megfelelő papírdarabokat vágtam, úgy, hogy minden oldalon a hiányzó résznél körülbelül 2 cm-rel nagyobbak voltak. A könyv lapjain a leorvasztott rész szélét keskenyen fínom fehér keményítőcsirizzel bekentem és az új, pótlásra kiszabott papírrészeket ráragasztottam; természetesen ezek a részek nagyobbak voltak, mint a hiányzó részek. Mikor a ragasztás megszáradt, akkor a felesleges nagyobb új papírrészt a

ragasztás mellett nagyon vigyázva letéptem és utána éles késsel le-sorvasztottam, majd finom csiszolópapírral símára csiszoltam. Ezt a műveletet csak megfelelő gyakorlattal és kézügyességgel rendelkező restaurátor tudja tökéletesen elvégezni, mert egy elhibázott vágás és már tönkrement az eddig restaurált rész és újra kezddhetjük, most már sokkal nehezebb körülmények közt a restaurálást. Az így restaurált lapokat bádoglemezek közé két napra igen erős nyomás alatt présbe tettem. A lapokon lévő szúrágásokat, ha nagyobb számban voltak egymás mellett, a fenti módszer szerint tüntettem el, ha pedig egyes szúrágások voltak, akkor finom papirosport (papirosörletet) keményítősirizzel összekevertem és ezzel a keverékkel töltöttem ki a szúrágásokat.

A présből kikerült levelek (mert a szakadt lapokat ilyen módon dolgoztam össze levelekké) úgy mutattak, mintha a kipótolt új részek hozzá lettek volna az eredeti laprészhez forrasztva.

A restaurált íveket préselés után valódi bordára fűztem, oromhímzéssel elláttam, mint ahogy azt a XVI. század elején csinálták és az így elkészített és restaurált könyvet egészbőrkötéshez készítettem elő. Mikor már a könyv így készen volt, akkor természetes színű kecskebőrt szép régies, sötétbarna színre festettem, majd szabályos, a XVI. századi könyvkötés technikájával készült, valódi bordás egészbőrkötetést készítettem a könyv számára. A kötés elkészülte után a Todoroszku-gyűjteményből ránkmaradt fonatos vésetekből a könyv táblájára vaknyomásos díszítőmintát terveztem.

A fonatos mintájú, négyszögletes alakú vésetből a könyv első és hátsó táblájára a szélén köröskörül egy sor dísz került, az első táblán 3 cm-rel beljebb egy újabb sor dísz került köröskörül az előbbi vésetből; az e tükrön belül lévő térséget ugyanolyan fonatos rajzú, de trapézalakú vésettel töltöttem ki. A könyv hátsó táblájának közepére pedig egy nagyobb, trapézalakú, ugyanilyen fonatos vésetű dísz került. A könyv gerincére a szerző neve és a mű címe került, szintén vaknyomással.

Általában, ha valamilyen díszesebb régi bőrkötetést tervezünk, vagy készítnünk, előre kell tanulmányoznunk a megfelelő korból ránkmaradt könyvkötések díszítéseit, mert csak megfelelő előtanulmányok után vállalkozhatunk ilyen munkára. A középkor végéről és az újkor elejéről elég sok művészi könyvkötés, vagy könyvkötéstöredék maradt korunkra.

Amint vázoltam, a tönkrement értékes nyomtatványokat és kéziratokat korszerűen restaurálva, ízléses és korhű technikával készült kötéssel ellátva, tökéletesen megmenthetjük a jövő számára.

SASVÁRI DEZSŐ.

Könyvkötések árai a múlt század elején. Egy JANKOVICH MIKLÓS gyűjteményéből származó kéziratból került elő NEDŐTZY ANDRÁS budai könyvkötő ártáblája. Erről a kis papírszeletről meg tudjuk állapítani a JANKOVICH-gyűjtemény kötéseinek készítőjét, NEDŐTZYt pedig sok fennmaradt kitűnő munkája igazolja.

Egy egész pergament in-4° 3 forint 45 krajcár, in-8° 2 f., in-12° 1 f. 45 kr. Fél-pergament in-2° 3 f. 45 kr., negyedré 2 f. 30, s így tovább 1 f. 40 kr., 54 kr. Egész juhbőrbe kötve 5, 3, illetve 2 forint volt, in-12°-t azonban csak pergamentbe kötötték. Fél-juhbőr 3 f. 30 kr., 2 f. 30 kr., illetve 1 f. 45 kr. volt.

Fínomak és ízlésesek JANKOVICH zöld bőrkötései. Egy kötet in-2° 6 forintba, in-4° 4 forintba került; más alakúra NEDŐTZY nem tett ajánlatot. Viszont juhbőr in natura csak in-8° formátumban készült 1 f. 30 kr-ért.

Nagyon szépek a disznóbőrkötések, préselt díszítéssel. A JANKOVICH-könyvtárban találunk ilyen kötésű fóliókat és quartokat, de NEDŐTZY csak a fóliók árát adja meg: 10 forint. Ez volt a legdrágább kötés.

Igen drága volt az egész borjúbőr, ebbe csak nyolcadréteket kötöttek 3 forintért, ez a legdrágább in-8° kötés. Az árlap kelte: die 15a April. 1810.

SÁRKÁNY OSZKÁR.

A békés-bánati református egyházmegye Baráti Könyvtára. A *Magyar Könyvszemle* előző számában egy régi református egyházmegyei könyvtárról számoltunk be, a beregiről.¹ Most egy olyanról közlünk rövid ismertetést, amely még egyéves sincs: a *békés-bánati református egyházmegye Baráti Könyvtáráról*.²

A *Baráti Könyvtár* 1941 januárjában alakult meg egy egyházmegyei segédlelkész-konferencia alkalmával. A Könyvtár létesítésének gondolata az egyházmegye gyülekezeteit állandóan látogató missziói lelkésztől, SERES ZOLTÁNTól indult ki, aki azt tapasztalta, hogy még a legelevenebb érdeklődésű fiatal lelképásztorok és segédlelkészek is úgyszólván el vannak zárva a legaktuálisabb teológiai, társadalmi és irodalmi problémák megismerésétől. Falujukból nehezen mozdulhatnak ki és — főleg a segédlelkészeknél — anyagi helyzetük is nagyon szűk korlátokat szab érdeklődésüknek. De mindezt nem számítva is, a maguk falusi elszigeteltségében élő fiatal lelkészeknek a tájékozódás

¹ *A beregi református egyházmegye könyvtára. Magyar Könyvszemle, 1941. III. füzet.*

² *A Baráti Könyvtár alakítására és működésére vonatkozó adatokért ezúton mondok köszönetet SERES ZOLTÁN egyházmegyei missziói lelkésznek.*

is nehéz a mai szellemi élet rengetegében. Szükségesnek látszott tehát, hogy az egyetemesebb egyházi és nemzeti problémák felismerésére és megismerésére valamilyen szellemi közösség létesíttessék. Ezt legjobban egy egyházmegyei *Baráti Könyvtár* szervezésével vélték elérhetőnek.

A *Baráti Könyvtár* nyolc taggal alakult meg: egy gyülekezeti lelkész, öt segédlelkész, egy ügyvéd-főgondnok és mint a Könyvtár vezetője, az egyházmegyei missziói lelkész. A tagok abban állapodtak meg, hogy egyrészt *egyetemes keresztyén* problémákat, másrészt *magyar népi* kérdéseket tárgyaló könyveket szereznek be: tehát olyan műveket, amelyek a falusi lelképásztornak segítséget nyújtanak a magyar nép körében végzett *pásztori* munkájukban.

A *Baráti Könyvtár* központja Szegeden van, SERES ZOLTÁN missziói lelkészénél. Ő őrzi a meglévő könyveket és a tagok ajánlatára vagy az ő javaslatának elfogadása alapján ő szerzi be az újakat. A könyvek a beszerzés sorrendjében kötetenként kurrens számat kapnak; ez a számuk állandó és igénylésnél csak a könyv számára kell hivatkozni.

Minden, a *Baráti Könyvtárral* kapcsolatos kérdésről *körlevelekben* értesíti a vezető a tagokat. Az első ilyen körlevél tíz pontban foglalta össze a *Baráti Könyvtár* szabályait. Ezek a következők:

1. Tagdíj havi 2 P. Fizetendő csekklapon, legkésőbb minden hó 4-ig.
2. Egyszerre a tag egy kötet könyvet kap olvasásra és azt két hétig tarthatja magánál.
3. Minden tag a hó 14-ig körlevélben megkapja a könyvek címét. A könyv a körlevélben feltüntetett sorszám szerint igényelhető.
4. A könyvigénylés a befizetési lapon jelentendő be, vagy levelezőlapon, de legkésőbb a hó 7-ig.
5. Könyvet az igénylés sorrendjében kap a tag, ezért ajánlatos legalább két cím bejelentése.
6. A tag köteles a nála lévő könyvet minden hó 15-én és 1-én továbbítani a körlevélben megadott címre. A portókötséget a küldő viseli.
7. Aki a tagdíjat idejében be nem küldi, vagy a könyvet határidőre nem továbbítja, fizet 50 fillér bírságot. A bírság felszólítás nélkül a legközelebbi tagdíjjal együtt fizetendő.
8. A tag, ha két hónappal hátralékban van, kilépettnek tekintik.
9. 1942-től minden év végén sorsolás útján legalább egy könyvet kap minden tag.
10. Vigyázz a könyvre! Gondosan csomagolj, mert a Tiéd is.

A tíz pont világosan beszél.

A körlevél tartalmazta a pontokon kívül a könyvállomány felsorolását — *tizenkét* kötet volt akkor — és az egyes könyvek továbbküldésének rendjét. A második körlevél (1941. III. 12.) már *huszon-*

négy kötet címét sorolja fel, mint amelyekből a tagok választhatnak, a harmadik pedig (1941. V. 15.) *harmincét*. Ez utóbbi, tekintettel a rendelkezésre álló könyvek bőségére, módosítja a *Baráti Könyvtár* eddigi kölcsönzési rendjét, mégpedig úgy, hogy a könyv kölcsönzési ideje korlátlanra válik és mindenki egyszerre két, esetleg három kötetet is tarthat magánál. Továbbküldés helyett mindenki a szegedi központból kapja a kívánt könyvet vagy könyveket és oda küldi is vissza őket. Új könyvet akkor kaphat a tag, ha a nála lévőt beküldte; mindig annyi újat kaphat, ahányat beküldött. A könyv beküldésével egyidejűleg közlendő a cserébe kívánt könyv száma, vagy a könyv címlapjához elhelyezett cédulán, vagy levelezőlapon.

A beszerzett harminc kötet jegyzékén végigtekintve, az eredetileg kitűzött célnak megfelelő műveket találjuk. *A világ magyar reformátusságának létkérdései*, MAKKAI SÁNDOR: *A magyar reformátusság egyházi élete*, MAKKAI SÁNDOR: *Magyar nevelés, magyar műveltség*, BARTUCZ LAJOS: *Fajkérdés, fajkutatás*, VERES PÉTER: *Mit ér az ember, ha magyar*, VERES PÉTER: *Az Alföld parasztsága*, KISS LAJOS: *A szegény ember élete*, ERDEI FERENC: *Parasztok*, NÉMETH LÁSZLÓ: *Szekfü Gyula*, NÉMETH LÁSZLÓ: *A minőség forradalma*, KODOLÁNYI JÁNOS: *Suomi títka*, SZABÓ DEZSŐ: *Az egész látóhatár* című munkái vannak meg például.

A *Baráti Könyvtár* adminisztrációja — a vezető közlése szerint — havonként nem vesz többet igénybe néhány óránál. A vezető egy füzetben tartja nyilván a kölcsönzéseket és igényléseket. Az adminisztráció *költségei* is minimálisak: a körlevelek előállítására (írógépi sokszorosítás) és portózára és a könyveknek a központból való kiküldése alkalmával szükséges postai viteldíja jelentik a költségeket. Így azután — ha csak a kezdő nyolc tagot vesszük is — a tagdíjából egy esztendőben 150 pengő körüli összeg fordítható könyvbeszerzésre. Persze, a vezető részéről nem kis lelkesedés és fáradságvállalás, a tagok részéről pedig nagy pontosság szükséges ahhoz, hogy a *Baráti Könyvtár* működése zavartalan és valóban a kitűzött célnak megfelelő legyen.

Bizonyára szaporodni fog e *Baráti Könyvtár* tagjainak száma és más egyházmegyék vagy egyéb hasonló közösségek is utánozni fogják a békés-bánátiak egészséges ötletét, hiszen csekély áldozatért bőséges ellenérték és szép eredmény lehetőségét rejti magában.

HARSÁNYI ANDRÁS.

Lappangó könyvek. A közkönyvtárak polcain elhelyezett könyvek nem glédába állított könyvsorok, amelyeknek — a szemgyönyörködtetésére — szakadatlan mozdulatlanóságban kell állaniuk. Ellenkezőleg: az a céljuk, rendeltetésük, hogy mennél gyakrabban megbomoljanak, hogy mennél sűrűbben kiemeltessék közülük mennél

több könyv. A könyvek azért vannak számokkal ellátva, hogy a kiszolgáló altiszt a kutató kérésére, minden keresgélés nélkül, nyomban ki tudja húzni a sorból azt a kötetet, amelyre szükség van s használat után vissza tudja tenni a helyére. S ha pontosan tette vissza, a raktárban rend s a felügyelő tisztviselő lelkében nyugalom van. Ha azonban szórakozottságból rossz helyre osztotta be, s például a 152-es számot az 512-es, vagy 215-ös helyre dugta vissza, vagy akár más szaknak ugyanilyen számaira — ami elő szokott fordulni —, a könyv nem található; *lappang*, egy időre „elveszett”. Ezek az esetek nem gyakoriak, de ha előfordulnak, a felügyelő tisztviselőt nyugtalansággal töltik el. Különösen akkor, ha a legleleményesebb nyomozási módszerekkel sem tud a helyéről hiányzó könyvek nyomára akadni.

E sorok írására egy konkrét eset ad alkalmat. Az utolsó két évben az írók egy részének érdeklődése TOLNAI LAJOS felé fordult. Nemcsak könyvei, hanem újságokban megjelent írásai s a szerkesztésében megjelent *Irodalom* című folyóirat felé is. S e nyugtalan sorsú író írásművei egyik nyugtalanság után a másikat okozzák — legalábbis az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában. Rejtélyes és megfejthetetlennek látszó esetek ismétlődnek meg körülöttük.

Egyik legnagyobb élő írónk a mult év folyamán kereste a *Képes Családi Lapok* 1894-es évfolyamát, amelyben TOLNAI LAJOSról cikk és arckép jelent meg. A kötet (nagy negyedréta alakú, vaskos kötet) nem volt a helyén. A kutató közölte velünk, hogy néhány héttel **előtt** egy tanár használta a Hírlaptárban ezt a kötetet. Megkezdődött a szokásos házi nyomozás. A Hírlaptár vezetője lámpájával végigjárta a vasraktár emeleiteit, minden sötét zugát, minden egyes negyed-rétű kötet számát megnézve. A keresett kötet nem került elő. Megkérdeztettek az összes tisztviselők és altisztek — valamennyien kutattak, nyomoztak —, de hiába. Egy hónap múlva a regényíró újból jelentkezett. A *Képes Családi Lapok* még mindig nem volt a helyén. Bosszúsan távozott. Másnap a Hírlaptár vezetője újra nekilátott a kutatásnak s a keresett 1894-es kötet, melynek helye az előző napon még üres volt, már a helyén állott. Nyomban értesítette a regényíró, aki azonnal bejött a Hírlaptárba. Az a levél azonban, amelyen a TOLNAI-ról szóló cikk és róla készült arckép volt, ki volt tépve. Barbáru, otrombán, mint a kávéházban, mintha a csonkítónak csak egy pillanat állott volna rendelkezésére, hogy az ellenőrzés éberségét kijátszva, kézzel kiszakítsa a lapot, melyre nyilván a TOLNAI-arckép miatt volt szüksége. Kutatónk bosszúsan vette tudomásul e — valószínűleg pótolhatatlan — veszteséget, de részben megvigasztalódott

azzal, hogy megkapta a TOLNAI LAJOS szerkesztésében megjelent *Irodalom* (1886—1887) című folyóiratot.

A csonkítás, képmellékletek kiszakítása régi bűne a könyvtárlátogatók lelkiismeretlen rétegének. EÖTVÖS KÁROLY írja 1907-ben:

„[Rózsavölgyi] alakját és arcképét mellékletben közölte a „Pesti Divatlap“ egyik 1844-ik évi száma. Ez is eltűnt már a Nemzeti Múzeum példányából.“ (*Pesti Hírlap*, 1907. dec. 12. *Az élet alkonyán* című tárca.)

A könyvtáros is elég gyakran jön rá efféle hiányokra még a múzeumban is. Így például a *Minerva* I. (1922) évfolyamából ki van tépve HORVÁTH JÁNOS cikke: *A Petőfi-kérdés a magyar irodalomban*, — s az *Aurora* 1822-edik évfolyamából KATONA JÓZSEFnek egyetlen, életében megjelent verse: a *Vágyam*. E csonkításokat most, az elmúlt hetekben vették észre a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának tisztviselői. De térjünk vissza a TOLNAI-ügyre.

Fentemlített kutatóknak most újból szüksége volt az *Irodalomra*, melynek helyrajzi száma 152. Az *Irodalom* nem volt a helyén és — hiába volt minden kutatás, nem került elő. Reméljük, a *Képes Családi Lapok* rejtélyének analógiájára fog megoldódni ez a rejtély is, — de csonkítás nélkül.

A Szerkesztő Bizottság elnöksége nem azért adott felhatalmazást és megbízást e könyvtári riport megírására, hogy a *Magyar Könyvszemlét* érdekesebbé tegye, hanem azért, hogy a könyvtárakat figyelmeztesse arra a veszedelemre, amely a könyv-, hírlap-, folyóirat-anyagot időszerű, vagy az irodalmi, tudományos érdeklődés előterébe került kérdések kapcsán fenyegeti. Minden könyvtárnak vannak ugyan efféle tapasztalatai és mindenütt próbálnak védekezni az alkalmi csonkítók ellen, de a könyvtár maga, a könyvtárlátogatók és szakemberek támogatása nélkül tehetetlen a könyvbrigantikkal szemben. Ezért a könyvtárak felkérlik a könyvtárlátogató közönséget is, hogy ha ily irányú törekvéseket, visszaéléseket tapasztal, hozza a könyvtárvezetőség tudomására, amely természetesen nem gyanúsít senkit, de kénytelen gyanakodni és nyomozni a rábizott, akár ideiglenesen lappangó, akár véglegesen eltűnt könyvek után. Azt, hogy valaki megelőzőleg használta az elveszett könyvet, egy könyvtárigazgató sem tekinti gyanúoknak a kutatóval szemben, azt azonban, ha valaki közli a kitépott arckép hasonmását, anélkül, hogy a hivatalos könyvtári fényképezési laboratóriumban fényképet rendelt volna róla, vagy idézi az elveszett könyv (folyóirat) adatait (cikkeit), anélkül, hogy tudná bizonyítani, hogy más köz- vagy magánkönyvtári példányt használt volna, — kénytelen oly nyomnak tekinteni, amelyen haladva, a rejtélyes eltűnést kiderítheti.

A Hírlaptár reméli, hogy e sorok megjelenése után az *Irodalom* nem marad magánkézben, hanem visszakerül a helyére.*

De reméli külföldi új folyóirat-számok visszakerülését is, amelyek mint a *Magyar Könyvszemle* cserepéldányai érkeztek és — eltűntek. Hogy az új folyóiratszámok iránt van érdeklődés a tudósok között, az örvendetes. De azt a mohóságot, amellyel például a *Südostdeutsche Forschungen* legutóbbi számaira lecsapott az érdeklődő, lehetne kissé mérsékelni, legalábbis addig, amíg a katalógus-cédulán nyilvántartásba kerülnek. Helyes a tudományos érdeklődés és dícsérendő, de csak addig, amíg a könyvtár közhasznú munkájának nem megy a rovására.

TR. Z.

A betű, ír, könyv, szavak eredete. BÁRCZI GÉZA cz évben megjelent kitűnő és rég érzett hiányt pótoló művében, a *Magyar szófejtő szótárban* (1941) a *könyv* s a könyvvel kapcsolatos szavak eredetéről a következőket tudjuk meg:

A *betű* szó először a XV. században, a Münchener Kódexben fordul elő, de nyilván régebben is megvolt nyelvünkben, mert a melléknevi származéka, a *Betüs*, mint személynév 1211 táján és 1399-ben előfordul oklevelekben. Valamelyik török nyelvből kerülhetett a magyar nyelvbe, még a honfoglalás előtti időkben. Az úgúrban a magyar *betű* szónak az írásjelentésű *bitig* felel meg. Származéka, a *betűz* a XVII. század közepén, összetétele, a *betűszedő* szintén a XVII. század közepén fordul elő először.

Az *ír* ige először a XV. században, a Jókai-Kódexben fordul elő. Ez is török eredetű, még pedig valamelyik csuvasos jellegű török nyelvből került át hozzánk. A mai csuvas nyelvben megfelelője *sjyr*. Az *írás*, *irat* (festés), *iratos* a XV. században már szintén előfordulnak. Az *iromány* (1780), *irodalom* (1840), *irodalmár* (1873) nyelvújítási szavak.

A *könyv* első előfordulása is a XV. századra esik. Eredetét bizonytalannak mondja, de származhatott valamelyik török nyelvből; az úgúrban a *küin* szó azt jelenti, hogy könyvtekercs, a csuvas *konj* pedig a „szövet mintás része“. A *könyvtár* szó először 1782-ben, a *könyvtárnok* pedig 1787-ben fordul elő.

(CZUCZOR—FOGARASI szótára szerint a könyv gyöke a gömbölyűt vagy göngyöltet jelentő *köny*, lágyabban *göny*, melyből lett: *könyő* (s ebből: *könyű*, *könyv*, mint *enyü*, *enyv*...) E tulajdonságától vette nevét a latin *volumen*... A magyar könyvhöz hangra is ha-

* E cikk már ki volt szedve, amikor az *Irodalom* című folyóiratot a 251-es szám helyén — hol azelőtt hiába nyomoztunk — megtaláltuk.

sonló a sinai *kinán* (libri sectio) és *kinan* (glomerare = göngyölni); de hasonló hozzá a szláv *knich* és *kniga* is.

A *könyv* Cz. F. szerint: 1. több együvé fűzött vagy kötött papír, hártya- vagy pergamenlevelek, akár tisztán, akár beírva, vagy nyomtatva. 2. Azon tartalom, mely valamely könyvben írva vagy nyomtatva van. 3. Valamely írt vagy nyomtatott könyvnek egy-egy osztálya, vagy egyes könyvnek része. 4. A papírgyárakban és kereskedésekben a német „Buch“ utánzásából 24 v. 25 ívet tevő papírcsomag, mit azonban inkább konc-nak nevezünk.

A *nyom* ige ugor eredetű.) (t.)